

Марина Чикалова – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, м. Суми, Україна.

Коло наукових інтересів: іношомовна підготовка фахівців сфери міжнародних відносин, порівняльна педагогіка, діалог культур у сфері освіти.

✉ chmn@ukr.net

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2660-3710>

Наталія Юхно –

заступник директора з навчальної роботи, старший учитель КЗСОР «Сумська обласна гімназія-інтернат для талановитих та творчо обдарованих дітей», м. Суми, Україна.

Коло наукових інтересів: упровадження STEM-освіти в умовах інтеграції формальної і неформальної освіти обдарованих учнів.

✉ polena2007@ukr.net

УДК: 37.09

<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-3-13-22>

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНИХ БОЙОВИХ ДІЙ

Анотація. У статті автори акцентують увагу на специфіці ведення навчального процесу в умовах війни. Розкрито позитивні (віддалений доступ, гнучкий графік підготовки та виконання завдань, виховання самостійності та самодисципліни тощо) та негативні (насамперед: технічні проблеми, відсутність зв'язку, інтернету, брак живого спілкування, що часто переростає в ізолюваність та відчуженість тощо) сторони дистанційного навчання; особлива увага зосереджена на доцільності проведення змішаного типу занять, які поєднують елементи традиційного навчання у закладах освіти (лекційні заняття, створення спільних проєктів, організація практичних занять та самостійної роботи тощо) з використанням інформаційних технологій та онлайн-ресурсів (взаємодія з викладачем чи одногрупниками через віртуальні платформи та інструменти тощо). Проблема живого спілкування (комунікативний аспект) за роки дистанційного навчання постала доволі гостро не лише у загальноосвітніх закладах, але й у закладах вищої освіти. Адже лише дієва взаємодія між учнями/студентами та викладачами мотивує до спільного вирішення завдань та сприяє розвитку комунікативних навичок та активної позиції у здобутті знань. Проведено паралель надання освітніх онлайн-послуг учням гімназії та студентам університету. Наголошено на актуальності співпраці загальноосвітніх навчальних закладів

та університетів у питаннях взаємоінтеграції в освітній простір. Виокремлено основні складові ефективної взаємодії з питань наукових досліджень, академічної мобільності, проведення культурних заходів тощо. Схарактеризовано рекомендації стосовно забезпечення якісної освіти в умовах форс-мажорних обставин, що зумовлюють онлайн-навчання. Визначено, що перспективи подальших наукових розвідок у сфері організації дистанційного навчання доцільно пов'язати з підготовкою викладацького складу до роботи у змішаному форматі та використанням інноваційних інтерактивних методів навчання.

Ключові слова: дистанційна освіта, онлайн-навчання, змішаний формат навчання, загальноосвітні заклади, заклади вищої освіти, переваги та недоліки дистанційної форми навчання, якість освіти.

Постановка проблеми. Початок бойових дій в Україні, введення воєнного стану на всій території країни суттєво вплинули на організацію освітнього процесу в навчальних закладах різного типу акредитації, від загальноосвітніх шкіл до університетів та академій. Багато навчальних закладів зазнали руйнувань, у результаті масованих обстрілів знищено бібліотеки, обладнання, навчальний матеріал. Значна кількість учасників освітнього процесу (адміністрації закладів освіти, науково-педагогічний, педагогічний персонал, здобувачі освіти, батьки) змушена була змінити місце проживання, залишити зону бойових дій та виїхати у інші регіони та за межі України. Ряд міст і сіл опинилися під окупацією, зазнаючи утисків з боку рашистського режиму. Значна частина закладів освіти вимушена була переміститися на підконтрольну Україні територію.

Два попередні роки система освіти також функціонувала в умовах обмежень, викликаних пандемією COVID-19, що йшло в розріз зі стандартами, прийнятими в Європейській освітній спільноті. Першочерговим завданням стало організація безпечного оточення та перехід на дистанційну форму навчання.

Усі ці фактори й багато інших зумовили адаптацію системи освіти до нових непередбачуваних умов. Міністерство освіти змушене було піти на певні зміни у організації навчального процесу: «Для учнів закладів загальної середньої освіти з числа тимчасово внутрішньо переміщених осіб навчання також може бути організовано за заявою одного з батьків за індивідуальною формою: екстернатною, сімейною (домашньою). Учні з числа внутрішньо переміщених осіб можуть тимчасово відвідувати (за заявою одного з батьків) заклади загальної середньої освіти за місцем тимчасового перебування» (Лист МОН України «Про організацію освітнього процесу», 2022).

У Законах України «Про повну загальну середню освіту» та «Про вищу освіту» акцентовано увагу на можливості активного застосування змішаних форм навчання та технологій дистанційного надання освітніх послуг у період воєнного стану та повоєнного відновлення. Змішані форми навчання дозволяють ефективно поєднувати традиційні методи з новими технологіями, що сприяє покращенню засвоєння матеріалу, а також активному залученню учнів та студентів до навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Організація навчального процесу в загальноосвітніх школах та вишах в умовах повномасштабних бойових дій, а також проєктів онлайн-освіти стала предметом дослідження як вітчизняних науковців, зокрема з Інституту педагогіки НАПН України, так і зарубіжних учених. Глушко О., Кравченко С., Локшина О., Нікольська Н. та ін. у 2022 році вивчали роль країн Євросоюзу в інтеграційному процесі учнів та студентів України в освітні системи зарубіжних країн в умовах вторгнення РФ в Україну; навчально-методичне забезпечення дистанційного навчання в умовах воєнного часу аналізували Топузів О. та Засекіна Т. тощо. Питаннями дистанційного навчання цікавляться Пилаєва Т. (2019), Блощинський І. (2015) та ін. Але не зважаючи на численні дослідження, проблема удосконалення методів організації онлайн-навчання, а також упровадження інноваційних шляхів з метою ефективного проведення занять у дистанційному форматі потребує подальших наукових розвідок та розробок. Останні дослідження стосовно онлайн-навчання учнів та студентів пропонують багато цікавих інсайтів та практичних рекомендацій. Актуальними, на нашу думку, можна вважати такі публікації:

- «Online Learning in Higher Education: A Review of Research on Interactions among Teachers and Students» (Wallace, 2003), де автори досліджують взаємодію між викладачами та студентами за умови онлайн-навчання у ЗВО та аналізують різні форми взаємодії, такі, як форуми, електронна пошта та відеоконференції, а також розглядають їх вплив на якість навчання та задоволення потреб студентів;
- «Effective Online Teaching: Foundations and Strategies for Student Success» (Stavredes, 2011), у якій увага авторів зосереджується на основах успішного онлайн-навчання та стратегіях, які сприяють досягненню успіху студентами;
- «Online Learning: A User-Friendly Approach for High School and College Students» (Bowman, 2010), де автори надають практичні поради та ресурси для студентів, які займаються онлайн-навчанням, а також розглядаються теми, такі, як організація часу, саморегуляція, комунікація з викладачами та співробітниками, а також техніки ефективного навчання.
- «Engaging the Online Learner: Activities and Resources for Creative Instruction» (Conrad, Donaldson, 2011), яка пропонує різноманітні види роботи та ресурси для творчого навчання онлайн, надає ідеї для стимулювання активності студентів, співпраці та взаємодії, а також рекомендації щодо використання технологій у навчальному процесі.

Ці публікації є лише кількома з багатьох розвідок та ресурсів, які досліджують онлайн-навчання учнів та студентів.

Метою статті є розкриття специфіки освітнього процесу в умовах повномасштабної війни та надання рекомендацій щодо ефективної мотивації учнів та студентів до здобуття знань за умови дієвого використання сучасних онлайн-сервісів, освітніх платформ, а також спільних проєктів для учнів та студентів України під егідою ЮНЕСКО, ініційованих МОН України з метою багатосторонньої співпраці у сфері освіти.

Основні методи дослідження. Методологічна база дослідження передбачає традиційні методи, а саме: метод спостереження, опису (емпіричний); узагальнення, аналізу, класифікації (теоретичний) та системний. Усе це допомогло дослідити, описати, провести аналіз та узагальнити особливості освітнього процесу в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Звичайний традиційний навчальний процес у закладах освіти всіх без винятку типів акредитації був непередбачено порушений віроломним вторгненням РФ на територію незалежної України. Бойові дії, окупація, вимкнення світла, вимушені переміщення як учнів, студентів, так і вчителів суттєво обмежили доступ до навчальних ресурсів. Аналітичний центр Cedos на замовлення Міжнародного благодійного фонду SavED та за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» ініціював дослідження «Війна та освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи», у якому викладено детальний аналіз того, як повномасштабні бойові дії вплинули на доступ до здобуття загальної середньої освіти учнями шкіл України. У службі освітнього омбудсмена провели аналіз отриманих результатів (Війна та освіта, 2023).

Однією з основних проблем респонденти називають освітні втрати. Учні, які перебували в зонах бойових дій, на окупованих територіях були повністю позбавлені доступу до навчального процесу. Здобувачі часто пропускали заняття через повітряні тривоги, відключення електроенергії, відсутність інтернету та мобільного зв'язку внаслідок обстрілів. 11% батьків вказали, що багатьом школярам, які навчаються за дистанційною або змішаною формою навчання, бракує гаджетів для навчання та належного робочого місця вдома. 85% батьків зауважили, що прогалини у знаннях дітей матимуть негативний вплив на їхню подальшу освіту. Тому 72% батьків наголошують на тому, що необхідно впроваджувати програми з надолуження освітніх втрат.

Життя всіх українських школярів та здобувачів вищої освіти кардинально змінилися (на рисунку 1 службою освітнього омбудсмена зображено умови, в яких перебувають здобувачі освітніх послуг під час повномасштабної війни в Україні).

Безумовно, що поставити знак рівності між зеленою та червоною зонами у плані реалізації прав на освіту неможливо. І учні, і студенти перебувають у цілком різних умовах, кожна група

потребує детального аналізу можливості надання якісних освітніх послуг, а також особливої дієвої підтримки з боку держави. Варто враховувати той фактор, що у зоні активних бойових дій чи на тимчасово окупованих територіях діти щохвилини перебувають у небезпеці й борються за своє життя й здоров'я. Чітка диференціація навчального процесу, вимоги та терміни щодо виконання завдань, психологічна підтримка з боку викладача, розуміння та особливий підхід до кожного повинні стати наріжним каменем для кожного надавача освітніх послуг.

Рис. 1 Служба освітнього омбудсмена України. Де і як навчаються українські діти в часи війни.

На жаль, дистанційне навчання міцно увійшло в наше життя через карантинні вимоги стосовно COVID та воєнного стану. Заклади освіти України перейшли на новий формат згідно законодавства України, яке визначає онлайн-навчання як «індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок та способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному при опосередкованій взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» (Про вищу освіту: Закон України, 2014), а також як «форма організації навчального процесу в навчальних закладах, яка забезпечує реалізацію дистанційного навчання та передбачає можливість отримання випускниками документів державного зразка про відповідне освітнє або освітньо-кваліфікаційному рівні» (Про затвердження Положення про дистанційне навчання, 2013, п. 1.6). Прийнята у грудні 2000 року «Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні» описує дистанційне навчання, як «систему технологій, що гарантує оперативну доставку здобувачам освіти, достатнього масштабу матеріалу, що вивчається; інтерактивне взаємодіяння викладачів і студентів у навчальному процесі, надання особам резерву самостійної роботи з освоєння запропонованого матеріалу» (Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні року, 2000). Відповідно до вищезазначеного конкретизація формату дистанційного навчання в умовах повномасштабних бойових дій залежить лише від учителя / викладача та умов, у яких перебувають здобувачі освіти. Водночас варто пам'ятати, що надання цих послуг з урахуванням фізичної віддаленості учасників навчального процесу не має права на зниження їх якості.

Онлайн-навчання відкриває широкі можливості для надання освітніх послуг, але також має свої особливості у порівнянні з традиційним навчанням у класі. Ось деякі з них:

1. *Віддалений доступ*, що дозволяє учням та студентам мати доступ до навчального матеріалу з будь-якого місця, де є інтернет. Це особливо корисно для тих, хто проживає віддалено або має обмежені можливості щодо фізичного перебування у навчальних закладах.

2. *Гнучкий графік*, який дає студентам можливість самостійно розпланувати свій графік занять. Вони можуть навчатися в зручний для них час, що особливо корисно для тих, хто має роботу або інші зобов'язання.

3. *Використання технологій*, що передбачає використання різних технологій і платформ для навчання, таких як відеоконференції, вебкамери, спеціалізоване навчальне програмне забезпечення тощо. Усе це може покращити взаємодію між учнями/студентами та викладачами.

4. *Самостійність та самодисципліна*, які вимагають від учнів/студентів більшої самостійності та самодисципліни: вони повинні бути відповідальними за своє власне навчання, організувати свій час та виконувати завдання без нагляду викладача.

5. *Взаємодія віддалено*, а саме взаємодія учнів/студентів та викладачів через електронні засоби комунікації – форуми, чати, електронну пошту тощо. Взаємодія віддалено вимагає від здобувачів освітніх послуг здатності ефективно комунікувати письмово та вчасно відповідати на повідомлення.

Загалом, дистанційне навчання потребує адаптації до нових технологій та роботи віддалено. Воно може бути корисним та зручним, але передбачає самостійність, дисциплінованість та взаємодію з іншими учасниками освітнього процесу.

Правильна організація онлайн-навчання дає можливість як здобувачам, так і надавачам освітніх послуг адаптуватися та ефективно використовувати надані ресурси, застосовувати тайм-менеджмент, який допомагає більш доцільно планувати не тільки робочий час, але й відпочинок. Проте такий формат навчання має і певні вади, які суттєво впливають на якість отриманої освіти і не дозволяють уповні зануритися у навчальний процес:

1. *Обмежена безпосередня взаємодія* між учнями/студентами та викладачами. Багатоцільова комунікація, невербальні сигнали та міжособистісні зв'язки можуть бути складнішими в онлайн-середовищі.

2. *Відсутність особистого нагляду* у порівнянні з тим, коли викладачі можуть надавати безпосередню підтримку та нагляд за учнями/студентами у традиційній навчальній атмосфері. У онлайн-навчанні цей аспект може бути втрачений, особливо коли здобувачеві потрібна індивідуальна увага чи допомога.

3. *Вимога до самодисципліни*, адже відсутність жорсткого графіка та фізичного присутності може призвести до відкладення навчальних обов'язків та зниження продуктивності.

4. *Технічні проблеми*, такі як відсутність стабільного інтернет-з'єднання, проблеми зі звуком або відео, можуть виникати під час дистанційного навчання. Це може перешкоджати доступу до матеріалів та взаємодії з іншими учасниками навчального процесу.

5. *Відсутність соціальної взаємодії*, що може позбавити учнів/студентів можливості обмінюватися ідеями, дискутувати та взаємодіяти з однолітками.

Важливо враховувати ці недоліки при плануванні та реалізації дистанційного навчання в умовах війни та інших форс-мажорних обставин. Розуміння цих викликів дасть змогу знайти способи їх подолання та створити більш ефективне навчальне середовище.

Ураховуючи вищезгадані *pros&cons* дистанційного навчання учнів та студентів, найбільш дієвим форматом для здобуття освітніх послуг у екстремальних умовах вважаємо застосування змішаних форм навчання, які також відомі як **«blended learning»**. Такий формат поєднує елементи традиційного навчання у закладах освіти з використанням інформаційних технологій та онлайн-ресурсів. Він передбачає проведення лекційних занять, створення та обговорення спільних проєктів, організацію практичних занять та самостійної роботи, взаємодію з викладачем чи одногрупниками через віртуальні платформи та інструменти тощо.

Значну роль змішане навчання відіграє у активній взаємодії між студентами та викладачами. Воно мотивує до спільного вирішення завдань, обговорення пропонує ідей, групову роботу та спільне навчання. Такий підхід сприяє розвитку комунікаційних навичок та активній позиції у здобутті знань.

Електронні підручники, інтерактивні завдання, онлайн-конференції та інші віртуальні інструменти допомагають учням/студентам отримати доступ до різноманітної інформації та навчальних матеріалів.

Завдяки змішаному навчанню викладачі мають змогу відстежувати прогрес учнів/студентів, надавати зворотний зв'язок та оцінювати їхні досягнення. Це може містити тестування онлайн, інтерактивні завдання та обговорення результатів через віртуальні платформи.

Вихід України на міжнародний рівень, приєднання до європейських спільнот тощо надає унікальні можливості для багатосторонньої співпраці у сфері освіти та науки під егідою ЮНЕСКО. МОН України виступило з ініціативою організації та впровадження спільних проєктів для учнів та студентів з України в межах мандату ЮНЕСКО (mon.gov.ua, 2023). Ці проєкти мають на меті сприяння культурному обміну («Discover the world → promote your country!»), надання учням та студентам поглибленого розуміння розвитку та захисту прав людини у світі, використовуючи історичні постаті як приклади («Champions of human rights: learning from historical figures») тощо. Такі ініціативи підвищують ефект профорієнтаційної роботи серед учнівської молоді, допомагають обрати своє майбутнє. Серед можливих проєктів взаємодії учнів та студентів пропонуються: «Bridging the Gap» (Долаємо розрив), «Generation Connection» (Зв'язок поколінь), «Mentors and Mentee!» (Наставники та підопічні), «Future Leaders Collaborate» (Майбутні лідери співпрацюють), «Education Alliance» (Освітній Альянс) тощо.

Також можна проводити паралельне надання освітніх онлайн-послуг учням гімназії та студентам університету. Застосування онлайн-технологій у навчальному процесі дозволяє широко охопити різні освітні категорії та вікові групи. Основна різниця буде в тому, що зміст та методика навчання можуть відрізнятися залежно від вікової групи та особливостей кожного рівня освіти. Для учнів гімназії доцільно розробити спеціальні навчальні програми відповідно до їхнього рівня розвитку та потреб. У студентів університету можуть бути більш просунуті курси, орієнтовані на конкретні спеціальності. Окрім того, важливо враховувати різницю в підходах до навчання, комунікації та оцінювання між шкільним та університетським рівнями. Шкільне навчання може вимагати більшого контролю та підтримки з боку вчителів, а університетське навчання апріорі є більш самостійним та орієнтованим на самостійне дослідження. Враховуючи ці особливості, паралельне надання онлайн-послуг учням гімназії та студентам університету може стати ефективним способом забезпечення освіти на різних рівнях та розвитку навичок використання сучасних технологій у навчальному процесі.

Надання освітніх послуг в умовах війни та дистанційне навчання вимагає особливої уваги та підходу. Пропонуємо деякі рекомендації, які можуть бути корисними при підготовці до проведення занять:

1. *Забезпечення доступу до освіти:* у воєнний час доступ до освіти може бути обмеженим або ускладненим. Важливо розробити стратегії та ресурси для забезпечення доступу до освітніх послуг для всіх студентів, незалежно від їхньої локації чи обставин.

2. *Безпека і конфіденційність:* слід враховувати питання безпеки та конфіденційності даних під час проведення дистанційного навчання. Доцільно застосовувати заходи безпеки, такі як шифрування даних, захист від несанкціонованого доступу та надання конфіденційності особистої інформації студентів.

3. *Гнучкий підхід до навчання:* врахування нестабільності у воєнний час та можливості екстрених ситуацій. Забезпечення гнучкості в плануванні та наданні навчальних програм, що дозволяє учням/студентам адаптуватися до непередбачуваних обставин, надаючи можливість здобувати освіту у власному темпі.

4. *Психологічна підтримка:* у воєнний час учні/студенти можуть переживати стрес та емоційні труднощі. Забезпечення психологічної підтримки учням/студентам шляхом надання доступу до психологічних консультантів або підтримуючих груп.

5. *Залучення спільноти:* важливо створювати форуми, віртуальні групи та інші можливості для обміну ідеями, спілкування та підтримки між учнями, студентами, викладачами та адміністрацією.

6. *Резервні плани,* які дають змогу швидко реагувати на непередбачувані обставини, такі, як воєнні дії.

Ці рекомендації можуть допомогти у забезпеченні якісної освіти під час військових конфліктів та переходу до онлайн-навчання. Принципово важливо забезпечити доступ до освіти, безпеку студентів та їхню психологічну підтримку.

Ефективна взаємодія в питаннях наукових досліджень, академічної мобільності та проведення культурних заходів базується на декількох важливих складових, а саме:

- якщо йдеться про наукові дослідження, академічну мобільність чи культурні заходи, **ефективна комунікація** є вирішальним чинником; доцільно використовувати різні канали комунікації, такі, як електронна пошта, відеоконференції, віртуальні платформи для спілкування та спільної роботи, а також забезпечувати чітку та систематичну комунікацію, враховуючи потреби всіх учасників;
- варто розвивати **зв'язки та мережі** між учасниками для сприяння співпраці та обміну ідеями, створювати можливості для взаємодії, такі, як наукові семінари, конференції, робочі групи та форуми; це сприятиме обміну знаннями та досвідом, а також стимулюватиме спільні дослідницькі проекти та ініціативи;
- забезпечувати належне **планування та координацію дій**, встановлювати чіткі цілі та завдання, розподіляти відповідальність та графіки робіт, враховувати різні часові зони та культурні особливості учасників освітнього процесу, щоб забезпечити ефективну роботу команди;
- необхідно забезпечити **доступ до ресурсів** для проведення наукових досліджень, академічної мобільності та культурних заходів; це можуть бути наукова література, фінансові ресурси, лабораторії, інструменти та технології, що допоможуть учасникам ефективно виконувати свої завдання;
- у взаємодії з академічною мобільністю та проведенням культурних заходів потрібно враховувати **культурну чутливість**, тобто розуміти різницю у культурних поглядах, традиціях та нормах, приймати різноманітність, стимулювати культурний обмін та сприяти взаєморозумінню;
- потрібно забезпечити **систему оцінки результатів** ініціатив, досліджень та культурних заходів, встановити чіткі критерії оцінки та звітності, щоб визначити досягнення та виявити можливі шляхи вдосконалення.

Важливо враховувати потреби учасників освітнього та наукового процесу, стимулювати співпрацю та створювати сприятливу атмосферу для обміну знаннями та ідеями.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Дослідження проблеми організації освітнього процесу в умовах форс-мажорних обставин, зокрема повномасштабної війни, дозволили дійти до висновку, що онлайн-навчання є вимушеним заходом, який безпосередньо пов'язаний із запровадженням обмежень з метою безпеки. Проте детальний аналіз позитивних та негативних сторін запровадження дистанційного навчання уможливило такі висновки:

- найбільш ефективним форматом надання освітніх послуг в умовах, що склалися, виявився **змішаний формат**, оскільки він поєднує класичні (традиційні) форми роботи з використанням віртуальних платформ;
- дієвим методом мотивації до навчання можуть слугувати й спільні проекти закладів навчання різних типів акредитації, коли учні можуть отримати інформацію про свою майбутню спеціальність від студентів, так би мовити «з перших рук»;
- перспективи подальших наукових розвідок доцільно пов'язати з підготовкою викладацького складу до роботи у змішаному форматі та використанням інноваційних інтерактивних методів навчання;
- змістовну роль у процесі такої освітньої діяльності відіграє і аспект наставництва, коли педагог забезпечує чітку ефективну комунікацію зі студентами та надає необхідну підтримку; освітяни повинні стимулювати діалог, обговорення та спільну роботу студентів за допомогою відповідних онлайн-інструментів та платформ;
- болючою проблемою залишається, на жаль, і система адекватних методів оцінювання з урахуванням усіх можливих аспектів роботи та умов підготовки.

Змішане навчання має великий потенціал для поліпшення якості освіти та забезпечення гнучкості навчання. Проте воно вимагає планування, підготовки та вдосконалення самих освітян. Інноваційні підходи та постійна готовність до змін є важливими факторами успіху в організації змішаного навчання

Використані джерела

- Алексеева, С. (June 26–28, 2022) Організація освітнього процесу в старшій профільній школі в умовах непередбачуваних глобальних впливів. *Scientific Collection «InterConf»: with the Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference «International Forum: Problems and Scientific Solutions»* CSIRO Publishing House, c. Melbourne, Australia, 102–108 <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731128>
- Блощинський, І. Г. (2015). Сутність та зміст поняття «дистанційне навчання» в зарубіжній та вітчизняній науковій літературі. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, 3, 1–20.
- Війна та освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи: оприлюднено результати дослідження (17.03.2023). <https://op.ua/news/osvita-v-ukraini/viyna-ta-osvita-yak-rik-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-vplivuv-na-ukrayinski-shkoli-oprilyudneno-rezultati-doslidzhennya>
- Деякі питання організації дистанційного навчання: Наказ Міністерства освіти і науки України від 08.09.2020 р. № 1115. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#Text>
- Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні: Постанова від 20 грудня 2000. Міністерство освіти і науки України. <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html6>.
- Лист Міністерства освіти і науки України від 06.03.2022 № 1/3371-22 «Про організацію освітнього процесу». https://uon.cg.gov.ua/web_docs/2143/2022/04/docs/1_3371-22.pdf
- Малихін, О., Арістова, Н., Рогова, В. (2022) Мінімізація освітніх втрат учнів закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану: змішане навчання. *Український педагогічний журнал*, 3, 68–77. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-3-68-76>
- Пилаєва, Т.В. (2019). До розуміння поняття «дистанційна освіта». <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/12644>
- Про вищу освіту: Закон України 01.07.2014 р. No1556-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
- Про освіту: Закон України 05.09.2017 р. No2145-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- Топузов, О., Засєкіна, Т. (2022) Загальна середня освіта України в умовах воєнного стану та відбудови: методичний порадиш науковців Інституту педагогіки НАПН України до початку нового навчального року. <https://doi.org/10.32405/978-966-983-360-0-2022-70>
- Bowman, L. (2010). *Online Learning: A User-Friendly Approach for High School and College Students*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Education.
- Conrad, R.-M., Donaldson, J. Ana. (2011). Publisher: John Wiley & Sons.
- Engaging the Online Learner: Activities and Resources for Creative Instruction. <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-iniciyuye-spilni-proyekti-dlya-uchniv-ta-studentiv-z-ukrayini-u-mezhah-mandatu-yunesko>
- Networked Readiness Index 2021. Інститут Портуланс. <http://networkreadinessindex.org/>
- Stavredes, T. (2011). *Effective Online Teaching: Foundations and Strategies for Student Success*. San Francisco, CA: John Wiley & Sons.
- Wallace, R. M. (2003). Online Learning in Higher Education: A Review of Research on Interactions among Teachers and Students. *Education, Communication & Information*, 3, 241–280.

References

- Alyeksyeveva, S. (June 26–28, 2022) Organizaciya osvithn`ogo procesu v starshij profil`nij shkoli v umovax neperedbachuvany`x global`ny`x vplyv`viv. *Scientific Collection «InterConf»: with the Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference «International Forum: Problems and Scientific Solutions»* CSIRO Publishing House, c. Melbourne, Australia, 102–108 <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731128> (in Ukrainian).
- Bloshhy`ns`ky`j, I. G. (2015). Sutnist` ta zmist ponyattya «dy`stancijne navchannya» v zarubizhnij ta vitchy`znyanij naukovej literaturi. *Visny`k Nacional`noyi akademiyi Derzhavnoyi pry`kordonnoyi sluzhby` Ukrainy`*, 3, 1–20. (in Ukrainian).

- Vijna ta osvita: yak rik povnomashtabnogo vtorgnennya vply`nuv na ukrayins`ki shkoly` : opry`lyudneno rezul`taty` doslidzhennya (17.03.2023). <https://op.ua/news/osvita-v-ukraini/vijna-ta-osvita-yak-rik-povnomashtabnogo-vtorgnennya-vplinu-na-ukrayinski-shkoli-oprilyudneno-rezultati-doslidzhennya> (in Ukrainian).
- Deyaki py`tannya organizaciyi dy`stancijnogo navchannya: Nakaz Ministerstva osvity` i nauky` Ukrainy` vid 08.09.2020 r. # 1115. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#Text> (in Ukrainian).
- Koncepciya rozvy`tku dy`stancijnoi osvity` v Ukraini: Postanova vid 20 grudnya 2000. Ministerstvo osvity` i nauky` Ukrainy`. <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html6>. (in Ukrainian).
- Ly`st Ministerstva osvity` i nauky` Ukrainy` vid 06.03.2022 #1/3371-22 «Pro organizaciyu osvntn`ogo procesu». https://uon.cg.gov.ua/web_docs/2143/2022/04/docs/1_3371-22.pdf (in Ukrainian).
- Maly`xin, O., Aristova, N., Rogova, V. (2022) Minimizaciya osvitnix vtrat uchniv zakladiv zagal`noyi seredn`oyi osvity` v umovax voyennogo stanu: zmishane navchannya. *Ukrayins`ky`j pedagogichny`j zhurnal*, 3, 68–77. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-3-68-76> (in Ukrainian).
- Py`layeva, T.V. (2019). Do rozuminnya ponyattya «dy`stancijna osvita». <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/12644> (in Ukrainian).
- Pro vy`shhu osvitu: Zakon Ukrainy` 01.07.2014 r. No1556-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (in Ukrainian).
- Pro osvitu: Zakon Ukrainy` 05.09.2017 r. No2145-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (in Ukrainian).
- Topuzov, O., Zasyekina, T. (2022) Zagal`na serednya osvita Ukrainy` v umovax voyennogo stanu ta vidbudovy` : metody` chny`j poradny`k naukovciv Insty`tutu pedagogiky` NAPN Ukrainy` do pochatku novogo navchal`nogo roku. <https://doi.org/10.32405/978-966-983-360-0-2022-70> (in Ukrainian).
- Bowman, L. (2010). *Online Learning: A User-Friendly Approach for High School and College Students*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Education. (in English).
- Conrad, R.-M., Donaldson, J. Ana. (2011). Publisher: John Wiley & Sons. (in English).
- Engaging the Online Learner: Activities and Resources for Creative Instruction. <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-iniciyuye-spilni-proyekti-dlya-uchniv-ta-studentiv-z-ukrayini-u-mezhah-mandatu-yunesko> (in English).
- Networked Readiness Index 2021. Інститут Портуланс. <http://networkreadinessindex.org/> (in English).
- Stavredes, T. (2011). *Effective Online Teaching: Foundations and Strategies for Student Success*. San Francisco, CA: John Wiley & Sons. (in English).
- Wallace, R. M. (2003). Online Learning in Higher Education: A Review of Research on Interactions among Teachers and Students. *Education, Communication & Information*, 3, 241–280. (in English).

Maryna Chykalova, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Foreign Languages Department, Sumy Anton Makarenko State Pedagogical University, Sumy, Ukraine.
Research interests: foreign languages training of students specializing in international relations, comparative pedagogy, dialogue of cultures in the field of education.

Nataliia Yukhno, Deputy director for educational activity, Senior teacher of Sumy Regional Gymnasium-Boarding School for Talented and Creatively Gifted Children, Sumy, Ukraine.
Research interests: implementation of STEM education in the conditions of gifted students' formal and informal education.

SPECIFIC FEATURES OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE CONDITIONS OF FULL-SCALE WARFARE

Abstract. The article emphasizes the specifics of conducting the educational process in wartime conditions. Positive (namely remote access, flexible schedule for preparing and completing tasks, education of independence and self-discipline, etc.) and negative (first of all, technical problems, lack of communication, Internet, lack of live communication, which often turns into isolation and alienation, etc.) aspects of distance learning are revealed, special attention is focused on the expediency of conducting blended learning that combines elements of traditional learning in educational institutions (lecture

classes, creation of joint projects, organization of practical classes and independent work, etc.) with the use of information technologies and online resources (interaction with the teacher or classmates through virtual platforms and tools, etc.). During the years of distance learning, the problem of live communication (communicative aspect) has become acute not only in general education institutions, but also in the institutions of higher education. After all, only effective interaction between pupils/students and teachers encourages to solve tasks together and promotes the development of communication skills and an active position in acquiring knowledge. Parallel provision of educational online services to gymnasium students and university students was conducted. The relevance of cooperation of general educational institutions and universities in matters of mutual integration in the educational space was emphasized. The main components of effective interaction on issues of scientific research, academic mobility, holding cultural events, etc. are highlighted. The recommendations regarding the provision of quality education in the conditions of force majeure conditions, which determine online education, are characterized. It was determined that the prospects of further scientific research in the field of distance learning organization should be associated with a teaching staff training to work in a blended format and the use of innovative interactive teaching methods.

Keywords: distance education, online education, blended format of education, general educational institutions, institutions of higher education, advantages and disadvantages of distance learning, quality of education.